
Vaikas XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: galimi auklėjimo ir socializacijos modeliai

Jolita Sarcevičienė

*Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5,
LT-2001 Vilnius*

Šaltiniu pasirinkusi keletą visuomeninės-politinės minties darbų bei proginės literatūros kūrinių, remdamasi Vakarų Europos tyrinėtojų darbais, autorė apžvelgia vaikų auklėjimą LDK XVI–XVII a. Akcentuojama vaiko socializacija kaip būdas įvesdinti vaiką į visuomenę ir išmokyti jį atlikti skirtingą socialinį vaidmenį. Autorė teigia, jog aptariamam laikotarpiu visuomenė buvo suformavusi du lavinimo modelius – berniukams ir mergaitėms, o tėvų ir visuomenės požiūris į vaikus pasižymėjo griežtumu.

Raktažodžiai: lavinimas, auklėjimas, socializacija, socialiniai vaidmenys

Philippe'as Ariès yra šalininkas tezės, jog daugelį amžių vaikystė nebuvo matoma. Tačiau jo nuomone, liudija viduramžiais egzistavęs vaiko, kaip mažos suaugusiojo kopijos, suvokimas. Anot autoriaus, tik XVI a. pagaliau „pamatė“ vaiką, tačiau tai nepagerino jo padėties. Dar ilgai šeima vietoje to, kad rūpintųsi vaikais ir juos saugotų, buvo tironiška institucija, naikinanti ir ribojanti jų laisvę. „Vaikystė laikytas ankstyviausias etapas, kada žmogaus palikuonys dar negali apsieiti be kitų individų pagalbos. Vos vaikas galėjo pasirūpinti savimi, buvo įtraukiamas į suaugusiųjų pasaulį, dalijosi su jais ir darbais, ir pramogomis. Mažas vaikelis staiga virsdavo jaunu žmogumi, aplenkdamas ankstyvos jaunystės etapą, kuris buvo toks svarbus antikoje ir vaidina vieną svarbiausių vaidmenų nūdienoje. Tačiau šeima negarantavo nei vertybių ir žinių perteikimo, nei vaiko socializacijos apskritai. Jis anksti pasitraukdavo nuo tėvų, ir jį auklėjo bendras darbas su suaugusiais. Mokėsi žinoti privalomų dalykų, padėdamas juos atlikti suaugusiems. Vaiko buvimas šeimoje buvo per trumpas ir reišė pernelyg mažai, kad paliktų žymę atmintyje ir jausmuose. Vis dėlto vaikas buvo apdovanojamas paviršutiniu dėmesiu, skirtu pirmiesiems jo gyvenimo metams, kai buvo mažas, mielas sutvėrimas. Su juo žaista kaip su žvėreliu, gėdos jausmo nepažįstančia beždžionėle“¹. Tačiau pirmasis vaiko istorijos tyrinėtojas nupiešė mums labai tamsų jauniausiųjų visuomenės narių padėties paveikslą. Galima manyti, kad išpūdis buvo klaidingas, tačiau ir daugelis kitų mokslininkų teigia, jog praėjusiais laikais neegzistavo vaikystės koncepcija, kadangi vai-

kas visuomenės hierarchijoje stovėjo labai žemai. Vienas ryškiausių psichoistorijos atstovų Lloydas DeMause'as skyrė keletą tėvų ir vaikų santykių laikotarpių modelių: vaikžudystė (antika – IV a.), atidavimas (IV–XIII a.), ambivalencija (XIV–XVII a.), įkyrumas (XVIII a.), socializacija (XIX–XX a. I p.), pagalba, parama (XX a. II p.)².

Kai kurie mokslininkai (pvz., Elizabeth Badinter) pabrėžia, jog praėjusios epochos matė „blogus“ vaiko prigimties bruožus ir todėl skirdavo vaikams griežtą discipliną, o fizinės bausmės buvo savaimė suprantamos. Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, jos buvo tėvų meilės liudijimas. Tėvams praeityje trūko ne meilės vaikams, o emocinio brandumo, leidžiančio pažinti savo vaiką. Anot anglų mokslininko Lawrence'o Stone'o, 1450–1630 m., kai Anglijoje vyravo atvira šeimos bendruomenė (*open lineage family*), santykiai tarp atskirų šeimos narių nebuvo artimi: vaikai nedaug laiko praleisdavo su tėvais ir buvo apsupti žindyvių, auklių, namų mokytojų, anksti palikdavo namus, išvykdami mokytis, dirbti ar sukurdami savo šeimas. L. Stone'o nuomone, pakitusius santykius su vaikais pirmiausia sąlygojo pokyčiai visuomenės gyvenime³. Tačiau matome, kad vaiko istorijos tyrinėtojas reikalingi ir šeimos, ir mentaliteto, ir pedagogikos raidos tyrimai – tik tokia platesnė perspektyva leis mums suprasti, o ne smerkti požiūrį į vaikus praėjusiais amžiais.

Lietuvos istoriografijoje vaikai taip pat negali pasigirti tyrinėtojų dėmesiu. Kartais atrodo, jog LDK laikotarpiu jų kaip ir nebūta, nes iki šiol neskubėta imtis šios problemos. Geras pavyzdys – prieš kiek

laiko pasirodžiusi straipsnių rinktinė „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra“⁴, kur užčiuopta daug naujų požiūrio taškų, įvardyta įdomių temų. Straipsnio, skirto vaikams, nėra ir čia. Žinoma, egzistuoja objektyvios priežastys: socialinė istorija Lietuvoje dar neturi savo tradicijų; trūksta šeimos ir mentaliteto istorijos tyrimų, kurie leistų geriau nustatyti vaiko vietą šeimoje ir visuomenėje; tema nėra populiari kaip, pavyzdžiui, moters istorijos tyrimai; trūksta šaltinių ir pan. Reikia pastebėti, jog tokia situacija susiklostė ne tik mūsųose. Antai naujausiam vaiko istorijai skirtame darbe „Dziecko w dawnej Polsce“, lenkų istorikė Dorota Żołądź-Strzelczyk pateikia pakankamai įspūdingą naudotos literatūros sąrašą. Tačiau atidžiau į jį pažvelgus, paaiškėja, kad didžioji (jei ne didžiausia) jos dalis – užsienio autorių darbai. O ir pačiame darbe reiklesnis skaitytojas (ypač istorikas) pasiges platesnės šaltinių analizės ir interpretacijos, kadangi autorė pasitenkina vienokių ar kitokių faktų konstatavimu ir dažniausiai nekelia klausimo, **kodėl** susiklostė vienokia ar kitokia situacija.

Ph. Ariès yra pasakęs, jog galbūt didžiausias istoriko nuopelnas – ne tiek apginti savo pateiktą tezę, kiek sudominti skaitytoją ar klausytoją savo atradimais, padaryti jį jautrų nepažįstamoms temoms ir klausimams⁵. Šiame straipsnyje siekiama priminti mums visiems apie vaikų „egzistavimą“ LDK visuomenėje ir pakalbėti apie požiūrį į vaikus tų žmonių, kurie tuomet galėjo vienaip ar kitaip formuoti visuomenės požiūrį į juos arba bent jau fiksavo susidariusią *status quo*. Todėl šaltiniu buvo pasirinkta keletas visuomeninės-politinės minties darbų bei proginės literatūros kūrinių, kadangi pastarieji taip pat gerai atspindi socializacijos problemą.

Straipsnyje norėčiau apžvelgti socializaciją kaip būdą įvesdinti vaiką į visuomenę ir išmokyti jį skirto socialinio vaidmens, pateikti keletą minčių apie požiūrį į vaikus ir tėvų bei vaikų santykius aptariamam laikotarpiu, aptarti skirtingą požiūrį į berniukų ir mergaičių auklėjimą.

Skirtingai nuo jau minėto autoriaus L. DeMause'o, manau, jog socializacija nebuvo ir nėra išskirtinis modernios ar postmodernios visuomenės santykio su vaikais bruožas. Per visą žmonijos egzistavimą visi individai buvo socializuojami, kad galėtų dalyvauti visuomenėje, atlikdami numatytus socialinius vaidmenis. Kalbėdamas apie visuomenės spaudimą individui amerikiečių sociologas Peteris L. Bergeris yra pasakęs, kad „galima susidaryti visiškai klaidingą išpūdį apie realius savitarpio santykius (individo ir visuomenės – J. S.), pvz., manyti, kad daug žmonių kasdien stengiasi ištrūkti iš šios nelaisvės, kad jie paklūsta kontrolės mechanizmams grieždami iš pykčio dantimis, kad paklusnumo priežastis – baimė to, kas jiems nutiktų priešingu atveju. Ir kasdieninis mūsų visuomenės supratimas, ir sociologinė analizė tvirtina, kad tai

netiesa. Dauguma mūsų visai nesunkiai pakenčia visuomenės jungą. Kodėl? Žinoma, tik ne todėl, kad visuomenės galia mažesnė, negu parodėme ankstesniame skyriuje. Tai kodėl gi tada mes nesikankiname taip smarkiai visuomenės gnaužtuose? Sociologinis atsakymas į šį klausimą jau buvo paminėtas – todėl, kad dažniausiai mes patys trokštame to, ko visuomenė tikisi iš mūsų. Mes *norime* paklusti taisyklėms. Mes *norime* vaidinti vaidmenis, kuriuos visuomenė paskyrė. O tai įmanoma ne todėl, kad visuomenės galia yra silpnesnė, bet todėl, kad ji daug kartų stipresnė, negu tvirtinome anksčiau. Visuomenė lemia ne tik tai, ką mes darome, bet ir kas mes esame. Kitaip tariant, socialinė lokalizacija sąlygoja mūsų esybę taip pat kaip ir mūsų elgseną“⁶.

Manyčiau, kad individo ir visuomenės santykis, apie kurį čia kalba P. L. Bergeris, tinka ne tik mūsų dienų visuomenei, bet ir bet kuriai istorinei epochai – visuomenė visada siekia individą įtraukti į savo įtakos sferą ir daro tai padedant kitiems nariams. Individas, norėdamas įgyvendinti savo ketinimus, turi vienaip ar kitaip sąveikauti su kitais visuomenės nariais, pasirinkdamas tam tikrus vaidmenis, kurie telpa į priimtinas tai kultūrai rėmus. Vaidmuo pateikia šabloną, pagal kurį žmogus turi veikti konkrečioje situacijoje. Kadangi kiekviena pasaulėžiūra yra socialiai pagrįsta, žmogus kasdien vis labiau linksta pripažinti pagrindines visiems kitiems socialinės grupės nariams natūralias ir savaime suprantamas nuostatas, dažniausiai perimdamas patirtį iš kitų žmonių. Kai bręsdamas ir prisitaikydamas prie konkrečios visuomenės žmogus įpranta prie jos, socialinio vaidmens mokymas laikomas įvykusi.

Supažindinimas su tokia aplinkinių patirtimi, kaip teigia G. W. Allportas, prasideda nuo ankstyvos vaikystės, kai socializacijos proceso metu iš pradžių šeimoje, vėliau mokykloje, bažnyčioje, per įvairias intelektualinės informacijos priemones (aptariamam laikotarpiu tai galėjo būti gero elgesio ar *ars bene moriendi* vadovėliai, publicistų bei visuomenės kritikų kūriniai ir pan.) individas pažįsta kultūros vertybes ir modelius, kuriuos priima ir dauguma kitų visuomenės narių. Išvengti tokio socialinio vaidmens mokymo negali joks individas. Panašūs procesai, gal tik ne taip intensyviai, vyksta ne tik vaikystėje kartu su socializacijos procesu, bet ir visą tolesnį žmogaus gyvenimą, kai tik suaugęs individas yra priimamas į naują socialinę aplinką, naują socialinę grupę, imasi naujo socialinio vaidmens.

Skirtingai nuo mūsų laikų, kai „tiek daug vaikų ne tik tampa subrendusiais, bet kartu pereina į socialinius pasaulius, visiškai nesuprantamus jų tėvams“⁷, XVI–XVII a. pokyčiai patriarchališkai sukonstruotoje visuomenėje vyko kur kas lėčiau, todėl individui numatyti socialiniai vaidmenys beveik nepakisdavo net ir per kelias kartas.

Kaip klostėsi požiūris į vaikus? Čia neliesime antikos. Išėities taškas mums yra viduramžiai, kai žmonės neturėjo supratimo apie vaikystę. Jokiu būdu tai nereiškia, kad vaikais nesirūpino, nevertino ar atsisakydavo. Anot jau ne kartą minėto Ph. Ariès, vaikystės supratimas nėra tas pats, kas šilti jausmai vaikams – pastarieji egzistavo visada. Tai suvokimas, jog vaikas skiriasi – skiriasi ne tik nuo suaugusiojo ar seno žmogaus, bet net ir nuo jaunuolio⁸. Tyrinėtojai pastebėjo, jog visai mažas vaikelis dažnai net nebuvo „priskaičiuojamas“ – pernelyg maža tikimybė, kad jis išgyvens pirmuosius metus. O sulaukęs tokio amžiaus, kai didysis pavojus praėjo⁹, iškart įsimaišo tarp suaugusiųjų. Ir nors XVI–XVII a. padėtis ima keistis, senasis požiūris į vaikus nelengvai užleidžia pozicijas. Pirmiausia permainos pasireiškė visuomenės elito sluoksniuose. Tačiau dėmesys vaikams, atsirandantis noras džiaugtis jų draugija, o ypač beatodairiška ir, amžininkų nuomone, ne proto, o tik instinktais pagrįsta tėvų meilė jiems, iš karto susilaukė aštrios kritikos – ne vienas moralistas ir pedagogas teigė, jog jiems skiriama per daug nepelnyto dėmesio. Pvz., Montenis liūdnei, tačiau be didesnio gailėsčio prisipažinęs, jog visi jo vaikai mirė dar lopšyje, teigė negalįs suprasti tos meilės, kurios susilaukia vos gimę vaikai, dar nerodantys nei sielos, nei kūno grožio. Tėvai (ypač motinos) peikti už meilę vaikams, lyginti su beždžionėmis, iki mirties užmyluojančiomis savo vaikus. Apie tai kalba Vilniaus universiteto profesorius Aaronas Aleksandras Olizarovijus savo traktate „Apie politinę žmonių sąjungą“ (išspausdintas 1651 m.). Remdamasis Plutarchu, jis teigia, jog tėvų meilė vaikams yra valdoma ne proto, o prigimties, ir pateikia tipišką tų laikų požiūrio pavyzdį: „Niekas nėra toks netobulas, bejėgis, plikas, bjaurus, nešvarus, kaip ką tik iš iščių pasirodęs žmogus, kuriam bene vieninteliu gamta nesuteikė valyvo atėjimo į pasaulį – ištepliotas krauju ir aptekęs nešvarumais, panašesnis į mirusį negu į ką tik gimusį, negali būti niekieno liečiamas, nešiojamas, bučiuojamas bei myluojamas, jei ne prigimties valdoma įsišaknijusi meilė“¹⁰. Dar griežčiau pasisako Augustinas Lawskis, kurio mintis sužinome iš pamokslų, sakyto 1614 m. mirus Barborai Radvilaitei-Kiškienei ir dedikuoto velionės motinai Onai Radvilienei. Jame autorius labai smerkiamai atsiliepia apie pernelyg savo vaikus mylinčias motinas (t. y. tas, kurios nepermaldaujamai liūdi dėl jų mirties), lygindamas vaikus su bibliiniu aukso veršiu, o motinas – su tikrojo Dievo atsisakiusiomis stambeldėmis: „Dar, sako vienas [autorius], vaikas aiškiai neįstare pirmojo žodžio, jau pažįsta purpurą [...] Vos bjauriai pajuokaus – motinos už kiekvieną jo žodelį pabučiuos į lūpeles, vysto tarsi lėles, rengia dailiau nei Bažnyčią ir altorių, [jie] aprėdyti ir išpušti ne lyg šventovės, ir tuos savo kelmelius ir mažuosius

stabukus [motinos] garbina labiau nei Dievą, nors kartais [jie] ir bjaurūs, ir nušašę. [...] Tai argi ne didelė liga ir ar ne per daug rūpinamasi juos ne auklėti ir įgyti gerą vardą, o įpratinti prie blogo ir pertekliaus? Atėjus laikui galvoti apie apvedinimą, didžiausia laime [motinos] laiko turtingą santuoką, [o] pamaldumą – niekučiu; nuodėmė duoti sūnui palaiminimą Dievo tarnybai. Tad kas yra per didelė motinų meilė vaikams – tik gryna liga ir alinanti karštinė. Nuo tokio priepuolio retas pagis, jei nenuleis kraujo tuo kalaviju, kuriuo Dievas atėjo kirsti sūnų ir tėvų, vieno atskirti nuo kito – ir motinos, ir vaikeliai apsižiūrės, kai juos, kaip paukštelius vilyčia, pervers žiaurus kalavijas ir Dievo teisme taip bus nuspręsta, jog jos [motinos] kaip negailestingos Medėjos savo vaisius nužudo ir nužudytus meta pragaran ir pragaro Molochui – amžinam savo skausmui. Stipriai ir dažnai motiną [katę] glamonėdamas, katinas ne kartą suspaudė savo kačiuką, kita motina, laižydama ir bučiuodama, suėdė ne vieną vaikelį. Teisingai apie motinas rašo filosofas ir jas dėl to peikia. Juo motinos karščiau myli vaikus, tuo greičiau praranda. Meilė pačiam sau yra akla ir pasibjaurėtina. Kai kas nors pats save glosto, sau pataikauja, save šlovina ir bučiuoja, juokiamės iš jo kaip iš aklo, nes su savimi elgiasi tarsi ne su savimi, o su kuo kitu. Motina myluodama vaikus save myluoja, nes [jie] yra jos kraujas. Tad akla tai meilė ir žliba. Akla ta meilė vaikams. Ne tik akla, bet ir kvaila“¹¹.

Tad kyla klausimas, jei tėvai neturi pernelyg pasiduoti jausmams, gal iš jų tikėtasi griežtos rankos? Panašu, kad taip. Jau buvo minėta, jog ilgą laiką šeima lyg ir nebuvo atsakinga už palikuonių socializaciją. Tuo tarpu aptariamojo laikotarpio šaltiniai rodo ką kita. Daugelis autorių kalba, jog būtent tėvai turi įskiepyti vaikams deramas elgesio ir pasaulėžiūros (dažniausiai tai reiškė gilų tikėjimą, atsidaivismą tėvynei ir pan.) normas. Priemonės tam – pavyzdys ir ... ryškės. Visą skyrių paskyręs vaikų bausmėms aptarti, A. A. Olizarovijus išvelgia jų naudą, nors nėra griežtas fizinių bausmių (beje, autoriaus nuomone kenksmingas ir pernelyg dažnas peikimas žodžiu) šalininkas, ir nuolat akcentuoja, kad tėvų meilė neturinti virsti žiaurumu, o pernelyg dažnos ir sunkios bausmės tik atbukina jaunuolius. Autorius aiškiai teigia, jog tėvai, laiku nesiėmę bausmių, atsakingi už savo palikuonių nuopuolį: „Reikia išlaikyti saiką. Bausmės neturi būti sunkesnės už nusižengimus, o tėvai – nebūti tokie griežti, kad taptų žiaurūs, nei tiek atleidūs, kad taptų nerūpestingi. Kaip labai teisingai sako [Grigalius] Nazianzietis, ir viena, ir kita yra blogai – ir meilus atlaidumas, ir nepermaldaujamas rūstis. Pirmasis pernelyg atleidžia vadžias, antrasis – perdėtai varžo apribojimais. Per didelį atlaidumą peikia Stepono Guazzo pavyzdys. Negaliu, sako, nepaminėti penkiolikos ar šešiolikos

metų jaunuolio, kuris nors ir [buvo] guvaus proto, tačiau, kita vertus, gyveno ydingai, lengvabūdiškai bei palaidai tiek dėl tėvo, tiek dėl motinos kaltės, nes jie buvo nutarę ne tik nebausti jo rykštėmis ar grasinimais, bet ir neužgauti rūstesniu žodeliu, kuris jam galėjo nepatikti. Pamenu, kai jam buvo penkeri ar šešeri metai, jei kas tėvams sakydavęs, jog reikia jį išbarti už padarytą nusizengimą, tėvai tučiuojau sūnų pateisindavo, esą jis dar nepasiekęs tokio amžiaus, kad galėtų suvokti šį savo paklydimą. Tačiau ir kai sukako septyneri metai [tėvai] nenorėjo nei rykštėmis jo plakti, nei griežčiau pagrasinti. Mat nuogaštavo, kad dėl per didelio išgaščio ir nuotaikų kaitos užkaitus kraujui, nepasigautų karštinės. Ir net kai jis buvo dešimties metų, nebuvo nusiteikę jo trikditi. Nes [tėvai] sakė, esą smūgiai ir grasinimai gali pažeisti bei sunaikinti kilnų sielos polėkį. Ir kad ir kaip jis kėlė visų kaimynų pyktį blogais ir nepakenčiamais įpročiais, tėvai visgi nesiliovė jį teisinti sakydami, kad jis jau užaugęs ir netrukus būsiąs išsiųstas į Akademiją, kur galėsiąs išmokti ir mokslų, ir įpročių. Dabar būgštaju, kai po metų jis užlips į kartuves, ar neapkaltins tėvų tautos akivaizdoje, ar nepapeiks teisingai už gėdingą minkštumą jam bei jų atlaidumą ir, kaip girdėjome kažkieno kito jau buvus padaryta, ar nenukąs jiems patiems nosių ir ausų?¹²

XVII a. moralistai ir pedagogai vis dažniau akcentuoja vaiko psichikos kitoniškumą. Ypač pedagogai siekia, kad mokant būtų atsižvelgiama į vaiko savitumą, atsiranda net tokių, kurie pasisako prieš fizines bausmes, nors kalbant apie vaikų auklėjimą tonas tebelieka šurkštus ir akcentuojamas griežtumas.

Vakarų Europos šeimos tyrinėtojai pastebi, jog per ilgą laikotarpį nuo viduramžių iki XVII a. pabaigos vaikas pamažu „užsikariavo“ vietą šalia tėvų, jo nebeatiduodavo svetimiems. Tai XVII a. šeima labiausiai skiria nuo viduramžių šeimos. Vaikas tampa neatskiriama kasdienio gyvenimo dalimi, tėvai rūpinasi jo lavinimu, ateitimi. Jis dar nėra centrinė figūra, bet tampa vis svarbesnis kaip asmenybė. Tai, matyt, galima sieti su bendrais visuomenės sąmonės pokyčiais, visų pirma tuo, kad individualumas ir naujos privataus gyvenimo formos pamažu tampa priimtinos ir pripažįstamos. Naujųjų laikų epocha, kaip neretai pažymima, išsiskiria tuo, kad viešoji ir privati sfera vis labiau „atsiskiria“ viena nuo kitos. Ph. Ariès siūlė skirti ne atskirus vienas po kito einančius etapus, o veikiausiai vienas ant kito gulančius, persipinančius „sluoksnius“. Jis išskyrė tris tokius „sluoksnius“: pirmiausia – individualizmo paieškos papročiuose, kai individas atsiskiria nuo savo socialinės grupės; antra – vis dažnesnės grupelės draugų, kurie vienu metu ir apsigina nuo vienatvės, ir šalinasi minios. Tokios grupės mažesnės nei visa kaimo,

verslo, luomo bendruomenė, tačiau kur kas didesnės už šeimą. Ir galiausiai – privačios sferos perėjimas beveik išimtinai į šeimą, kuri tampa kone vienintele ir todėl privilegijuota jausmų ir intymaus prieglobsčio vieta¹³.

Tačiau šeima, t. y. santuoka, amžininkams nebuvo tikslas pati savaime. Ji turėjo atlikti tris uždavinius: saugoti sutuoktinius nuo kūno geidulių ir paleistuvystės; užtikrinti vyro ir žmonos tarpusavio paramą tiek ligos, nelaimės atveju, tiek ir kasdieniuose darbuose; galiausiai – pratęsti giminę. Nuo moters vaisingumo priklausė ir jos padėtis šeimoje, ir visuomenės požiūris į ją. Vaikai reiškė Dievo malonę, o jų nebuvimas paprastai buvo suprantamas kaip sutuoktinių kaltė prieš dangų. Vaikai buvo svarbūs Bažnyčiai – „veiskitės ir dauginkitės, ir pripildykite žemę“¹⁴, o visuomenė matė juose tradicijų ir vertybių, šeimos ir visuomenės tęstinumą.

Jau kalbėjome apie tai, kad tėvai atsakingi už vaikus. Ar buvo koks nors vaidmenų auklėjant vaikus pasiskirstymas šeimos viduje, t. y. tarp tėvų?

Amerikiečių sociologas Talcotas Parsonsas teigė, kad šeimoje moters vaidmuo visų pirma susitelkia motinystėje. Pastarosios esmę sudaro toks globos ir meilės lydinys, kuris yra vaikui tam tikras identifikacijos objektas pačiu ankstyviausiu jo gyvenimo periodu, o vėliau – sėkmingo įsiliejimo į visuomenę vyresniame amžiuje pagrindas. Tuo tarpu tėvo vaidmuo visų pirma pasireiškė atliekant ekonomines, politines ir pan. funkcijas, o ne vaiko socializacija, kurią T. Parsonsas aiškina kaip individo išsiugdytą ir / ar išugdytą sugebėjimą priimti tam tikroje visuomenėje vyraujančias vertybių sistemas ir prisitaikymą atlikti tam tikrą vaidmenį ateityje¹⁵. Parengti jį pastarajam procesui – motinos uždavinys. Tad juo labiau atribotos nuo šeimos kitos funkcijos, tuo svarbesnis tampa moters vaidmuo, kurio centrinis tikslas, kaip jau minėta, yra vaiko auklėjimas.

Taigi intensyviausia vaiko socializacija vyksta ankstyvajame vystymosi etape, t. y. šeimoje. Tuo metu motina jam skiria pagrindinį dėmesį, o tai gali reikšti, kad ji yra pagrindinė būsimo vaiko vaidmens visuomenėje įdiegėja. Štai tik mažutis pavyzdys: Leonas Sapiega laiškuose žmonai Elžbietai Radvilaitei klausinėjo, ar duktė sveika, rūpinosi, kad reikia rasti jai gerą žindytę, bet pridūrė: „tai labiau Jūsų Malonybės, o ne mano darbas ją auginti“¹⁶.

Vaikų lavinimo klausimus aptariamuoju laikotarpiu kelia Bažnyčios atstovai, teisininkai, moralistai, pedagogai. Visi jie sutaria, jog parengiamasis etapas įžengiant į visuomenę priklauso šeimai. Todėl šeima liaujasi būti tik privatinės teisės institucija, padedanti perimant vardą ir turtą, ir ima atlikti moralines ir dvasines funkcijas – lavinti vaiko kūną ir sielą. Moralinė tėvų pareiga yra parengti savo vaikus gyvenimui, tik po to šio uždavinio imasi mokykla. „Tikroji

garbė ne motina būti ir vaikus pagimdyti, bet juos gerai išauklėti, Dievo baimę ir meilę iškiepyti“, – teigė 1640 m. S. Ostrožanski kalboje, parašytoje mirus Marinai Obrinskytei-Sokolinskienei¹⁷. Merkelis Giedraitis kaip atsidavusios motinos pavyzdį aprašo Kotrynos Valavičiūtės rūpinimąsi vaikais:

*O Kotrynos vaikai – džiaugsmas namų ir garbė.
Jiems ji stengias padėt, gerų patarimų suteikti.
Ir dorybės kilnios moko gyvenime siekti.
Aiškina, jog darbai ir žodžiais jie Dievo bijotų
Ir kad nieko stipriau negali būti už tai.
Žada jiems po mirties danguje gyvenimą naują,
Ragina savo maldom kreiptis į Dievą kasdien.
Jie pakluso šitiems savo motinos prašymams, taigi
Kilo noras doriems mokslams tarnauti, jų siekti¹⁸.*

Kaip rodo tekstas, pamaldumo ir aukštos moralės iškiepėjimas buvo du svarbiausi vaiko socializacijos elementai. Iš motinos laukta ne tik paprastos vaiko priežiūros – tą galėjo atlikti ir auklė, bet ir aktyvaus dalyvavimo formuojant vaiko charakterį. Ji buvo pirmoji jų mokytoja, ji formulavo draudimus ir taisykles, įvesdama atžalą į visuomenėje egzistuojančių normų pasaulį.

Tačiau visuomenės (ir šeimos) santykis su berniukais ir mergaitėmis (dukterimis ir sūnumis) buvo skirtingas jau nuo pat jų gimimo. Ar galima tai sieti su vaikų lyties sąlygotais ateityje jų laukiančiais skirtingais uždaviniais visuomenėje?

Kai kalbame apie skirtingą požiūrį į berniukus ir mergaites, turime galvoje du dalykus, kurie tarpusavyje nepaprastai glaudžiai susiję: pirma, skirtingą jų lavinimą, antra, šio lavinimo metu perduodamus skirtingų socialinių vaidmenų apmatius. Į mergaičių lavinimą žiūrėta geriausiu atveju skeptiškai, blogiausiu – siūlyta jo visiškai atsisakyti. Tokią mintį patvirtina Adomo Rasijaus nuomonė, išsakyta „Politikos ir teisės traktate apie kilmingumą ir prekybą“ (1619). Jis teigė, kad „vėliau švietimas turi būti vienoks sūnums, kitoks dukterims: juos reikia mokyti ir mokslo, ir kariškų dalykų, jas – pamaldumo ir ekonomikos dalykų. Tai liečia ir šis klausimas: ar mergaitės turi formuoti savo sielą laisvaisiais mokslais? Nors aš žinau, kad daugelis moterų būtent mūsų amžiuje yra šiuo klausimu teigiamai nusistačiusios, tačiau atsakau neigiamai. Pirmiausia, Dievo žodis nurodo joms tylėti bažnyčioje. Po to visuotiniais įstatymais jos su laikomos nuo valstybės valdymo ir kitų valstybinių pareigų bei tarnybų. Kam tad kaip tik jas reikėtų laisvųjų mokslų mokyti? Taigi moterims užtenka mokėti skaityti, rašyti ir skaičiuoti, kad galėtų Dievo įstatymą pažinti ir karščiau melstis...“¹⁹ Panašias mintis išsako ir jau minėtas Vilniaus universiteto profesorius A. A. Olizarovijus: „To, kas susiję su tikėjimu, Dievo baimė, paklusnumu ir dievobaimingumu,

vienodai reikia mokyti ir sūnus, ir dukteris; kai dėl kitų mokslų – visiškai priešingai, nes nei mokslai, nei gimnastika, nei muzika, nei gebėjimas piešti moterims ir vyrams netinka vienodai. Tačiau pageidautina, kad visos moterys [mokėtų] skaityti ir rašyti, šiek tiek nusimanytų apie muziką, tačiau joms nereikia pažinti aukštųjų mokslų, išskyrus nedaugelį [...] Rivetas norėtų, kad mokytos moterys žemėje būtų reti paukščiai“²⁰. Reikia pastebėti, jog daugeliu atvejų mergaičių lavinimo apribojimais ir raginimais skirti didesni dėmesį jų moralei nebuvo sąmoningas noras diskriminuoti moterį, o tiesiog nuo seno visuomenėje egzistavusių modelių, pagrįstų tiek Šv. Rašto ir Bažnyčios Tėvų mokymo nuostatomis, tiek žodine tradicija, tęstinumas. Manoma, kad į moters rankas pakliuvusios nedorovingos knygos sugriauš trapią jų dorą, o mokslo metu įgytas žinias tokios moterys panaudos savo nuopoliui pateisinti, jau nekalbant apie tai, kad būdamos silpnos prigimties gali lengvai pasiduoti įvairiems bedieviškiems mokymams. Todėl jų nušalinimas nuo mokslo buvo suprantamas kaip veiksmas pačių moterų labui, savotiška jų apsauga nuo paklydimų. Raginimuose daugiau dėmesio kreipti į dukterų auklėjimą ir jas labiau saugoti galima pajusti susirūpinimą, kad „jos yra iš prigimties minkštesnės ir jų paslydimas visada didesnę gėdą ir karčią negarbę ne tik tėvams, bet ir visai giminei atneša“²¹. Be to, „kadangi moteris iš prigimties yra baili, baikšti ir vienumoje gyvena, tad vos tik pameta gėdą, labiau yra linkusi į visa, kas bloga, ir negana to, kad pati tampa nenaudėle, dar ir kitus patraukia į šią nuodėmę“²².

„Jūs turite sūnus? Mokykite juos ir rūpinkitės jais nuo kūdikystės. Jūs turite dukras? Saugokite jų kūnus ir nerodykite joms linksmo veido“, – sakė Biblija ir ja sekdami moralistai bei pedagogai. Autoriai skatino tėvus didelį dėmesį skirti dukrų dorovingumui, skiepyti Dievo baimę ir pagarbą tėvams – tai esą visa ko pagrindas²³. Jos visų pirma turėjo būti pasiruošusios tapti žmonomis ir motinomis, nepripažįstančiomis tingumo ir beprasmiškos tuščio laiko leidimo.

Taigi moteris, amžininkų nuomone, pagal prigimtį (o gal būtent dėl jos) turėjo užimti kitą nei vyrai vietą visuomenėje, todėl privalėjo išmokti kitus socialinius vaidmenis. Pranciškus Avila patarė, kad „šiam lobiui nėra geresnės ir tikresnės apsaugos, kaip uždaras gyvenimas, tylėjimas ir drovumas. Kiek tik įmanoma turi būti namie ir ten būti nuolat motinos prižiūrimos, labiau mėgdamos tylą nei kalbas... Taip pat būti drovios... Taip pat turi būti gerai išmokytos visų tų dalykų, kurie joms yra reikalingi ir naudingi pagal savo padėtį, kuriai pasirodys linkusios“²⁴.

Publicistai Lenkijoje ir Lietuvoje, tokie kaip A. Frycz-Modrzewskis, St. Orzechowskis, S. Petryczis, A. A. Olizarovijus ir kt., buvo labai skirtingų

pažiūrų, bet juos vienijantis neoaristotelizmas, prabilus apie merginų lavinimą, atveddavo prie vienos išvados: lavinimas turi būti minimalus – toks, kad leistų moterims priimti informaciją, o ne ją interpretuoti, t. y. pakankamas skaityti dievobaimingas knygas ir vesti namų ūkį. Jau minėtas A. A. Olizarovijus pabrėžė, kad berniukus ir mergaites vienodai reikia mokyti tikybos, dievobaimingumo, paklusnumo ir skaistumo. Tačiau tuo bendrumas ir turi baigtis. Išprusimas joms nereikalingas, pakanka tik elementarių skaitymo, rašymo, muzikos žinių, pastarąją, beje, panaudotų namiškiams pralinksinti. Geriausia, kai jos užsiima verpimu ir audimu, o visų svarbiausia – skaistybė ir kuo labiau apribotas bendravimas su vyriškos lyties asmenimis²⁵.

Tuo tarpu vyro uždavinys – įsitvirtinti visuomenėje. Laidotuvių pamoksle, dedikuotame Apolonijai Toločkaitei, Jono Rudaminos žmonai, parašytame 1622 m., M. Borkowskis ją guodė netekus vyro ir sūnaus: „Sūnus tėvynę gindamas gyvybę prarado/ /Taip į garbę nemirtingą atverdama vartus:/ Tavo [vardą] garbingai savo krauju tarp tų motinų įrašydama,/ Kurių vyriška širdimi dangus stebisi,/ Jog ne sau, bet tėvynei savo sūnus gimdo/ Ir kai juos su liūdesiu praranda, nei kiek sau nepakenkia./ Kaip didžią garbę priima,/ Kai [sūnūs] už tėvynę sielą atiduoda“²⁶.

Sūnūs turi būti auklėjami taip, kad taptų piliečiais. Mikalojus Kmita 1639 m. rašytoje kalboje giria motiną už tai, kad mokė vaikus būti naudingus ne tik savo šeimai, bet ir Respublikai bei Bažnyčiai²⁷. Broliai Bonifacas ir Kazimieras Pacai taip apibūdino savo motiną Sofiją Zenavičiūtę²⁸: „Mokydama mus papročių gerų/ Ir gerus įpročius girdama,/ Dievo baimė mus mokino,/ Ji mums įdiegė norą,/ Mokslų didelių troškimą/ Ir iš jų naudos siekimą./ Negailėjo didelių pinigų/ Ir patogumo siekdama,/ Ne tik namie mumis rūpinosi –/ Į tolimus kraštus siuntė“. Sūnų skatinimą mokyti irgi galime išvelgti kaip kryptingą socializaciją – jie, skirtingai nuo namuose saugotų seserų, skatinti tapti išsilavinusiais, pasaulį pažįstančiais, aktyviais visuomenės žmonėmis.

Žinia, iš tokių minimalių duomenų nei lengva, nei įmanoma daryti platesnius apibendrinimus. Tačiau visgi galime teigti, jog svarbų vaidmenį nuo pat vaiko atėjimo į pasaulį užėmė šeima. Iš jos narių vaikas ėmė pavyzdį, tai buvo pirmieji, o kartais ir vieninteliai jo mokytojai. Visi – teisininkai, moralistai, pedagogai – pabrėžė tėvų įtaką vaiko moralės formavimui, skatino juos atsižvelgti ir į vaiko kūną, ir į sielą. Kartu akcentavo ir tėvų atsakomybę už būsimus visuomenės narius. Tad tikėtasi, kad tėvai nerodys vaikams pernelyg didelės meilės, kaip Dievo valią priims jų netektį, o už nepaklusnumą ar menkas pastangas imsis griežtų – nors teisingų! –

priemonių. Drįsčiau teigti, jog visuomenė buvo suformavusi du lavinimo modelius – berniukams ir mergaitėms, kuriuos įdiegdavo nuo pat mažens vaikus skirtingai socializuodama. Tačiau reikėtų akcentuoti, kad modeliai, kuriuos galėjome apčiuopti naudotuose šaltiniuose, yra visų pirma teorija. Pasižvalgiusį po kasdienį gyvenimą atspindinčius šaltinius tyrinėtoją nustebins įvairovė. Galima aptikti ne vieną pavyzdį, jog su vaikais buvo elgiamasi ne tik griežtai. Šalia egzistavo švelnus tėvų, motinų, senelių prisirišimas ir meilė. Taigi tyrinėtojai turėtų būti atsargūs ir vengti kritiškos ir net neigiamos nuomonės apie santykį su vaikais ankstesniais amžiais. Pirmiausia turime gerai pažinti analizuojamo laikotarpio žmonių mentalitetą. Net ne itin išsamūs tyrimai paprastai atskleidžia, jog tėvų ir vaikų santykius tuomet sąlygojo ne patys individai, o visuomenės ir asmens santykis.

Gauta 2003 02 01

Nuorodos

- 1 Ph. Ariès, *Historia dzieciństwa*, Gdańsk, 1995, s. 8.
- 2 L. DeMause, *The History of Childhood*, NY, 1974.
- 3 D. Żołądź-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań, 2002, s. 11.
- 4 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša ir kt., Vilnius, 2001.
- 5 Ph. Ariès, ten pat, s. 7.
- 6 P. L. Berger, *Sociologija*, Kaunas, 1995, p. 97.
- 7 Ten pat, p. 62.
- 8 Ph. Ariès, ten pat, p. 130.
- 9 Tyrimai rodo, kad XVII a. 50% vaikų sulaukdavo 15 metų. Daugiausia jų išmirdavo iki vienerių metų.
- 10 A. A. Olizarovius, *De politica hominum societate libri tres*, Dantisci, 1651, s. 137.
- 11 A. Lawski, *Pociecha duchowna JOX Annie z Kurlandui Radziwiłłowej marszałkowej wielkiej W. X. L. starości-ney Kowieńskiej etc. żaloszny z śmierci WJMP Barbary Radziwiłłowny Kiszczyny, iedyney córki swoiey*, Kraków, 1614, B3r-v.
- 12 A. A. Olizarovius, ten pat, p. 116.
- 13 *Historia życia prywatnego*, t. 3, *Od renesansu do oświecenia*, Wrocław i inn., 1999, s. 422.
- 14 Pr 1, 28.
- 15 T. Parsons, *Struktura społeczna a osobowość*, Warszawa, 1969, s. 69, 134, 172, 272, 313 ir kt.
- 16 *Archiwum domu Sapiehów*, Lwów, 1892, t. 1, s. 392, 1603 11 06 laiškas.
- 17 S. Ostrożański, *Kłosa złota przy pogrzebie JMP Maryny Obryńskiej Iarostawowej Sokolińskiej kniehynei Drudzkiej, podwoiewodziney Połockiej, położone na trunie*, Wilno, 1640, C3v.
- 18 M. Giedraitis, Elegija mirus Kotrynai Valavičiūtei (iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė), E. Ulčinaitė, Merkelis Giedraitis – vyskupas, mecenatas, poetas, *Naujasis židinys*, 1999, Nr. 9/10, p. 450.
- 19 A. Rasijus, Politikos ir teisės traktatas apie kilmingumą, *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis XIII–XVII a.*,

- sud. K. Grigas, V. Kryževičius, I. Lukšaitė, Vilnius, 1994, p. 301–302.
- ²⁰ A. A. Olizarovius, ten pat, p. 121.
- ²¹ F. Avila, *Excitacz duszny abo przestrogi chrześcijańskie dla życia w każdym stanie*, Kraków, 1608, s. 116.
- ²² Ten pat, p. 135.
- ²³ J. A. Jędrski, *Mądra Indzienierka dwóch domów dla siebie albo Kazanie pokazane na pogrzebie Alexandry Radziwińskiej...*, Wilno, 1652, C4r.
- ²⁴ F. Avila, ten pat, s. 117.
- ²⁵ A. A. Olizarovijus, Trys knygos apie politinę žmonių visuomenę, *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis XIII–XVII a.*, ... p. 339.
- ²⁶ M. Borkowski, *Pociecha w smutku do JMPP Apoloniej Tołoczkowej Janowej Rudominowej, Woyskiej braclawskiej utratą małżonka i syna strapioney ofiarowana przez...*, Wilno, 1622, A4r.
- ²⁷ M. Kmita, *Trzy matki urodzeniem, pobożnością, potomstwem ozdobione a kazaniem pogrzebnymi koronie Polskiej y familiom ku ozdobie, potomnym czasom do podziwienia y naśladowania wystawione y podane przez...*, Kraków, 1639, s. 56.
- ²⁸ B. Pac, K. Pac, *Obraz białęgłowy od Salomona króla wychwaloney, w osobie JWIMP Zofiey Zienowiczowny Szuszczyney, woiewodziny Nowogródzkiej, światu pokazany. A przy iey pogrzebie żalostnemu małżonkowi JWPJMP Alexandrowi Szuszcze, woiewodzie Nowogródzkiemu, ... ofiarowany*, Wilno, 1642, Cv.

Jolita Sarcevičienė

CHILD IN THE SOCIETY OF THE 16th- AND 17th-CENTURY GRAND DUCHY OF LITHUANIA: POSSIBLE PATTERNS OF EDUCATION AND SOCIALIZATION

S u m m a r y

Philippe Ariès, one of the first researchers of childhood, stated that it was only in the 16th century that young people became regarded as children. However, the situation of children did not change. For a long time to come the family remained a tyrannical institution, which, instead of protecting and taking care of children, destroyed and limited their freedom. Past ages had seen only “bad” features of their nature, therefore children were subjected to strict discipline, and physical punishment was a norm.

In Lithuanian historiography, children cannot boast the attention of researchers either. Using several political and social works and occasional writings as source material and building on the studies of Western researchers, the current article provides a brief overview of children’s education and socialization in the Grand Duchy of Lithuania during the 16th and 17th centuries.

As researchers have noted, the attitude towards children began changing in the 16th and 17th centuries, still the ancient view did not yield its position easily. The changes first affected the elite. However, parental attention and, especially, abundant love immediately received

harsh criticism. In his treatise “De politica hominum societate”, basing his arguments on Plutarch, professor of Vilnius University Aaron Alexander Olizarovius claimed that parental love was determined by nature rather than by mind. A number of scholars maintained that it is the parents who must teach children proper norms of behaviour and develop values. And the means for this are an example and ... a rod.

Children experience the most intensive socialization during their earliest years, *i.e.* within the family. During this period, the child receives most attention from the mother; this might mean that it is she who will prepare children for their eventual role in society. Still society (and family) treated sons and daughters differently from their very birth. May this be related to the different gender-based tasks to be carried out in the community in the future? It must be noted that in most cases restricted education of girls and urging to put primary emphasis on their morality were not a deliberate wish to discriminate women. It was held that immoral books might destroy the fragile morality of women, if they reached their hands; such women could use the knowledge acquired by study for justification of their downfalls, because being weak by nature they might easily yield to heretical teachings. Restricted female education was regarded to benefit women themselves. Parents were encouraged to place emphasis on the morals of their daughters and to instil in them God-fearing, piety, diligence, and respect for parents. Boys and girls had to be equally taught religiousness, piety, obedience and good morals. But the gender equality should be limited to this only. Spinning and weaving were deemed the most suitable activities for girls and chastity was of the first importance.

Meanwhile the aim of a man was to incorporate himself in society. Therefore sons had to be educated in such a manner as to become citizens and be useful not to the family alone, but to the Republic and the Church as well. Boys and youths were stimulated to become educated, sophisticated and active participants in society life.

The family played an essential role from the birth of a child. Family members were those who served as models; they were the first – and sometimes the only – teachers. Lawyers, moralists, and educationalists attributed great importance to parents in forming the morals of the child and encouraged them taking account of both child’s body and soul. The responsibility of the parents for the future members of society was highlighted as well, therefore they were required not to express excessive love, meet children’s death as the will of God and adopt strict (although correct!) measures to curb naughtiness or to punish for inadequate efforts.

The society used two models of education – for girls and for boys; these were implemented through different socialisation of children. The study shows that the nature of the parent–child relationship was determined by the individual–society relations rather than by the individuals themselves.